ISSN 2591-1201 LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 1

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2018

Redakcija te številke je bila zaključena 25. 5. 2018.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Mateja Čoh Kladnik
Dr. Milko Mikola
7

Razprave

Igor Grdina
Uveljavitev monološke strukture v slovenskem zgodovinopisju
17

Damjan Hančič
Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej
67

Milko Mikola
Mladoletni obsojenci v Sloveniji v obdobju 1945–1953
95

David Petelin
Prelom s starim in ustvarjanje nove elite
123

In memoriam

Tamara Griesser Pečar
In memoriam Anton Drobnič (1928–2018)
159

Recenzije

Renato Podbersič
Jože Mihevc, Skozi taborišča do sreče, zbirka Zapisi iz zdomstva, Mladika, Trst 2018
169

Tamara Griesser Pečar
Zdenko Roter, Pravi obraz. Neizbrisna znamenja resničnosti, Sever & Sever, Ljubljana 2017
175

Recenzije

Zdenko Roter, Pravi obraz. Neizbrisna znamenja resničnosti, Sever & Sever, Ljubljana 2017

Naslov avtobiografskega zapisa dr. Zdenka Roterja *Pravi obraz* naj bi bralcu sugeriral, da bo v njem odkril nekaj, kar je zaman iskal v *Padlih maskah*.[1] Tine Hribar v spremni besedi trdi, da Roter »*masko potegne, tako rekoč strga z obraza. Zato upravičeno nosi naslov Pravi obraz*«. Spašuje se: »*Kakšen je ta obraz, kakšen je pravi obraz Zdenka Roterja?*« Že v naslednjem stavku pa zatrjuje: »*Da se je dokopal do svojega obraza, je Zdenko Roter potreboval več dejanj; več rezov in vsak izmed njih je bil bolj boleč. Najgloblja in zato najhujša zareza zre v nas iz poglavja Udbaštvo*.«[2] Ko bralec seveda vidi naslov knjige in potem prebere Hribarjevo oceno, upravičeno pričakuje neke vrste spoved in domneva, da se je Roter končno odločil prekiniti svoj molk in prispevati konkretne podatke o svoji vlogi v referatu za kler, razsvetliti nekatere okoliščine še nepojasnjenih zadev, konkretno navesti nekaj o ozadju delovanja Udbe proti Katoliški cerkvi, o zažigu škofa Antona Vovka, o zasliševanju duhovni-

1 Zdenko Roter, *Padle maske. Od partizanskih sanj do novih dni*, Sever & Sever, Ljubljana 2013.

2 Zdenko Roter, *Pravi obraz. Neizbrisna znamenja resničnosti*, Ljubljana, Sever & Sever, Ljubljana 2017, str. 178.

kov, o »vrbovanju« sodelavcev iz duhovniških in redovniških vrst itn. Dejansko pa poglavje o Udbi najbolj razočara. Pritrditi moramo Igorju Omerzi, ki je zapisal, da je »*bivši tajni politični policaj Zdenko Roter tu ostal velik dolžnik*«.[3] Praktično je zamolčal svojo pravo vlogo v tajni politični policiji. Ostane pri tem, kar je avtorici sporočil [omenjena je zgolj z okrajšavami T. G. P.] v *Padlih maskah*, da namreč »*njegovih ‚globokih grl', požrtvovalnih in inteligentnih*« ne bo »*nikoli odkrila, njihova imena bodo šla z Njim* [sam o sebi piše v tretji osebi] *v grob. Naj se gospa ne trudi, vse je zaman*«.[4]

Knjiga *Pravi obraz* vsebuje deset poglavij. V uvodnem poglavju pod naslovom »Odgovor« avtor zatrjuje, da se mu je »*odvalil kamen od srca [...], ker je spravil iz sebe del tistega, kar ga je tiščalo, in ker se je opredelil do svojih življenjskih odločitev, obžaloval tisto, kar je storil narobe, česar ni storil, odprl pa je tudi svoje srce in dušo s svojimi intimnostmi*«.[5] To zadnje je mučno in bi bilo bolje, če bi to sploh izpustil, zaman pa iščemo vse drugo, kar tukaj napoveduje. Navaja sicer, »*da pomeni obveščevalna dejavnost za posameznike hojo po noževi ostrini glede človekovih pravic*«, hkrati pa spet zatrjuje, »*da se je skrbno varoval spodrsljajev*«.[6] Avtor tudi v tej knjigi o sebi piše v tretji osebi. Seveda pa dejavnost v politični tajni policiji totalitarne države, kar je Jugoslavija bila, predpostavljala pripravljenost, da se izvaja nasilje oz. da se kršijo človekove pravice. To torej ni hoja po noževi ostrini. Tudi tukaj, kot že v prvi knjigi, se Roter izgovarja, da se je sam »*spodrsljajev*« izogibal. Že v *Padlih maskah* je s prstom kazal na vse, samo nase ne.

3 »Igor Omerza o Ne-Pravem obrazu Zdenka Roterja: So njegove maske res padle?«, *Reporter,* 23. 11. 2017.

4 Roter, *Padle maske*, str. 168.

5 Roter, *Pravi obraz*, str. 11.

6 Prav tam, str. 97.

V uvodu *Pravega obraza* zatrjuje, da se je »*za novo pripoved [...] odločil tudi zato, ker želi brezpogojno pripomoči k normalnemu političnemu diskurzu*«, ker tega pač v »*samoupravnem socializmu skoraj ni bilo. Politični jezik je bil strogo nadzorovan, mediji so bili bolj ali manj uradna trobila, kritiška beseda bolj redka*«. Seveda je to res, sam najbolje ve, saj je bil eden od protagonistov tega sistema. Zanimivo pa je, da prejšnji uslužbenec tajne policije sicer prizna, da je danes svoboda govora, hkrati pa kritizira današnjo »*surovost, podivjanost, osebno žaljenje, čisto diskvalifikacijo, stigmatizacijo in ekskomunikacijo*«,[7] torej tisto, kar je bil vsakdan komunistične oblasti in njene tajne policije. Spomnimo se, da so bili verniki drugorazredni državljani, da so bile določene službe vezane na članstvo in predanost partiji, spomnimo se na montirane procese, na surovost in podivjanost v zaporih in taboriščih ter pri zaslišanjih Udbe.

Na eni strani v uvodu zatrjuje, da je hotel spodbuditi dialog, na drugi strani pa obračunava s kritiki, kot je Alenka Puhar, ki je v *Slovenskem času* objavila analizo *Padlih mask*. Mimogrede, katoliški mesečnik imenuje Čas, kot da ne bi natančno vedel, da se imenuje *Slovenski čas*. To je ceneni trik. Podobno je že v *Padlih maskah* navedel napačen naslov monografije avtorice, namesto *Razdvojeni narod* je napisal *Razklani narod*, ker ga je zmotil opis negativne vloge komunistične partije med drugo svetovno vojno.[8] Alenka Puhar v svoji oceni zapiše, da »*Padle maske niso zgovorne samo zaradi ostajanja v mentalnem obzorju, značilnem za komunizem. […] Varuje skrite korenine nekdanjega režima, ki se je delno ohranil še v današnji čas in ima nanj nedvomen vpliv*«.[9] Ta ocena velja tudi za *Pravi obraz*. Alenka Puhar se nadalje sprašuje: »*Zakaj tako mirno prena-*

7 Prav tam, str. 12.

8 Roter, *Padle maske,* str. 166, 167.

9 Alenka Puhar, »Strogo nadzorovana notranja svoboda«, *Slovenski čas*, 14. 12. 2017.

šamo, da se tiste redke ljudi, ki raziskujejo nezaslišana dejanja Udbe, kar naprej toži in preganja in razglaša za nemoralne, nesposobne negativce? Medtem ko lastniki velikanskega poznavanja vseh mogočih podrobnosti, verjetno tudi lastniki obsežnih dokumentarnih virov, razpolagajo s tem, uporabljajo in jih občasno servirajo […]. Roterjeva knjiga je polna takih nizkih udarcev. To napeljuje na misel, da je bila Udba fenomenalna tovarna govoric in klevet; nizki udarci, ki so prihajali od tam, so imeli izjemno, pogosto pogubno moč. In jo še imajo …?«[10]

Roter v poglavju Udbaštvo predstavlja Udbo kot povsem normalno varnostnoobveščevalno službo, ki naj bi bila taka, kot so obveščevalne službe povsod po svetu, tj. »*del družbenega sistema*«.[11] Navaja tudi, da poteka konkurenčni boj med službami vedno takrat, kadar obstajajo v državi različne obveščevalne službe, in da je zato v Jugoslaviji prišlo do spopada med vojaško kontraobveščevalno službo (KOS) in civilno državno varnostno službo (Udbo), posamezniki pa da povsod zlorabljajo svoja pooblastila, tudi v Sloveniji pred letom 1990.[12] Dejansko pa so obveščevalne službe kljub občasnim nesoglasjem složno sodelovale do konca (primer je aretacija Janeza Janše in Davida Tasiča). Nedvomno so posamezniki zlorabljali svoja pooblastila. To se vedno in vsepovsod dogaja, vprašanje je, ali se to sankcionira ali ne. Nasilje je v totalitarnih sistemih, tako tudi v nacionalsocialističnem in komunističnem režimu, del strateškega načrta oblasti, prosto po Machiavelliju, da cilj posvečuje sredstva. Najprej je bil v Sloveniji (Jugoslaviji) v ospredju boj za oblast in njen prevzem, potem pa je Udba skrbela za to, da partija obdrži monopol nad oblastjo, kar je ugotovilo tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije: »*Zaradi*

10 Prav tam.

11 Roter, *Padle maske*, str. 80.

12 Prav tam, str. 81.

bridkih zgodovinskih izkušenj slovenske družbe iz obdobja bivšega komunističnega totalitarnega sistema je v zgodovinsko poslanstvo slovenske ustave vgrajen tudi njen temeljni cilj, preprečiti vsakršen poskus ponovne vzpostavitve totalitarnega sistema. Pravica do svobodnega združevanja sodi v sklop tistih temeljnih ustavnih vrednot, ki jih je treba posebej spoštovati in dosledno zagotavljati njihovo resnično udejanjanje. To je toliko bolj pomembno, ker je komunistični režim po prevzemu oblasti od leta 1945 naprej na ustavni ravni in tudi z zakonsko ureditvijo navidezno zagotavljal svobodo združevanja vključno z ustanavljanjem in delovanjem političnih strank, v resničnem življenju pa so takratne komunistične oblasti delovanje opozicijskih političnih strank na vse možne načine z represivnimi ukrepi popolnoma zatrle in jih dejansko izločile iz političnega življenja ... Onemogočanje in zatrtje opozicije ni bilo samo v neskladju s tedanjo ustavo, ampak tudi izrecno protizakonito in je pomenilo trajno hudo kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin.«[13] Udba ni bila običajna varnostnoobveščevalna služba, temveč tajna politična policija, ki je stala tako rekoč nad zakonom, odgovorna zgolj vrhu partije. Načrtno in množično je kršila človekove pravice in državljanske svoboščine, in to vse od svoje ustanovitve pod imenom Ozna (1944) in potem od 1946 kot Uprava državne varnosti ter od 1967 Služba državne varnosti (UDV oz. SDV, po domače Udba) vse do osamosvojitve. Vrhovno sodišče pa je v odločbi leta 2002 zapisalo: »*Danes je znano, da se je ta služba ukvarjala ne le z obveščevalnimi nalogami, ampak je tudi sama organizirala razne kriminalne aktivnosti, jih načrtno izzivala, pa tudi konstruirala obstoj kaznivih dejanj in odgovornosti zanje. V ta namen je tudi falzificirala, fabricirala ali podtikala obremenilne dokaze. Žrtve takšne aktivnosti, praviloma politični*

13 Ustavno sodišče, OdlUS VII, 98, Ur. l. RS, št. 13/1998, Up-301/96, http://www.us-rs.si/media/zbirka.slo.25.-.let.pdf.

nasprotniki ali drugače misleči v obdobju takratnega režima, praviloma niso imeli možnosti razkritja konstruktov Udbe in rehabilitacije.«[14]

Nobena skrivnost torej ni, da je naloga obveščevalnih služb v totalitarnih sistemih tudi, da zatirajo državljane, ki zastopajo drugačna stališča, ki bi lahko ogrožala monopol trenutne oblasti. O tem, da je bila komunistična Jugoslavija – in Slovenija kot njen del – totalitarna država, pričajo prikrita grobišča, dokumentirane množične kršitve človekovih pravic, umori, montirani procesi, koncentracijska in delovna taborišča, tajni zapori, tajni uradni listi, enotnost oblasti, enostrankarski sistem. Neme priče so kljub množičnemu uničevanju še številni dokumenti in seveda pričevanja tistih, ki so preživeli. Udba je bila vseprisotna.

Roter v *Padlih maskah* zatrjuje, da je »*enačenje Ozne in pozneje Udbe z NKVD oziroma KGB [...] milo rečeno nestrokovno in nesmiselno*«.[15] Kot da mu ne bi bilo znano, da se je tajna služba organizirala na podlagi sovjetske misije pri jugoslovanskem vrhovnem štabu in da so se nekateri njeni člani šolali na večmesečnem seminarju v Moskvi na akademiji Džerdžinskega, tako na primer Mitja Ribičič - Ciril, eden od povojnih namestnikov Ivana Mačka - Matije, kot tudi Dušan Bravničar - Veljko. To navaja tudi Maček sam v spominih.[16] V *Pravem obrazu* pa Roter trdi, da zaradi spora med Titom in Stalinom ni bilo neposrednega vpliva NKVD in da častniki, ki so se šolali v Sovjetski zvezi v letih 1944 in 1945 na delo Ozne in Udbe zaradi spora

14 Vrhovno sodišče, I Ips 187/98 z dne 23. 5. 2002, http://imss.dz-rs.si/imis/132ac240fe59da4b415f.pdf, pridobljeno 20. 3. 2018; Lovro Šturm, »Začetek revolucionarnega kazenskega prava na Slovenskem in njegovi odmevi po drugi svetovni vojni in po demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije«, *Acta Histriae*, št. 3, 2017, str. 734.

15 Roter, *Padle maske*, str. 143.

16 Ivan Maček, *Spomini*, Zagreb, 1981.

tudi niso vplivali.[17] Že omenjena imena sama po sebi pričajo, da ni bilo povsem tako. Poleg tega pa gre bolj za to, da je bil NKVD vzorec za tajno politično policijo v Jugoslaviji, ne pa za to, ali sta bili državi po letu 1948 v prijateljskih odnosih ali ne.

Hribar trdi, da je Roter v *Pravem obrazu* prelomil udbovsko prisego. To nikakor ni res. Roter sicer piše o povojnih umorih, zanje rabi izraz »*zunajsodni poboji*«, ki se je nekako udomačil, namesto da bi ta zločin imenovali, kot to predvideva slovenski Kazenski zakonik, ki načrtne umore političnih nasprotnikov opredeli kot genocid. Roter nadalje navaja, da mu nikoli »*ni bilo popolnoma jasno, kdo in koliko je bilo tistih (tudi članov slovenske Udbe), ki so sodelovali pri zunanjih pobojih po koncu vojne v poletnih mesecih let 1945 in 1946*«.[18] Novo je seveda, da nekdo iz notranjega kroga Udbe prizna, da so pri množičnih povojnih umorih sodelovali tudi Slovenci, in ne samo »*enote neslovenskih divizij*«. Sicer pa potrjuje samo to, kar smo raziskovalci že tako zapisali. Imensko pa navede samo enega odgovornega v Sloveniji, in sicer Ivana Mačka – Matijo, ter eksplicitno potrjuje, da je ta zbiral slovenske eksekutorje, ne imenuje pa tudi tistih, ki so poleg Mačka v Sloveniji odločali o množičnih umorih političnih nasprotnikov. To so bili Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Boris Kraigher, Miha Marinko in Lidija Šentjurc. Edvard Kocbek navaja njihov sklep v dnevniku leta 1975.[19]

Neverodostojna je prav gotovo tudi trditev, da je nekdo, ki je bil od leta 1944 v II. brigadi vojske državne varnosti, od junija 1946 v. d. pooblaščenca UDV za območje Ljubljana Center ter konec leta 1948 na vrhu referata za kler, o množičnih umorih izvedel šele nekako deset let po koncu vojne. V *Padlih maskah* opisuje, da ni imel »*vsa leta do smrti Borisa Kidriča (1953)*

17 Roter, *Pravi obraz*, str. 96.

18 Prav tam, str. 83.

19 Edvard Kocbek, *Dnevnik 1954–1977*, 17. 4. in 18. 8. 1975

pojma o poboju slovenskih domobrancev na Rogu, na Teharjah in o teh in onih jamah [...]. Kočevski poboj mu je prepričljivo opisal šele leta 1984 belokranjski partizan«.[20] Ne glede na to, da je Edvard Kocbek v pogovoru z Borisom Pahorjem v brošuri, ki je izšla v Trstu v Zalivovi zbirki v počastitev njegove sedemdesetletnice leta 1975,[21] spregovoril o teh pobojih, kar je zelo razburilo komunistično oblast in kar gotovo ni šlo mimo Zdenka Roterja, je generalni vikar Anton Vovk, poznejši škof, od vsega začetka spraševal po izginulih vojnih kuratih. V pastirskem pismu 20. septembra 1945 je jugoslovanska škofovska konferenca opozorila na usodo zaprtih in ubitih duhovnikov po vojni. Roter je bil poleg tega blizu notranjemu ministru Borisu Kraigherju (1946–1953), kar opisuje v *Padlih maskah*. Navaja tudi, da je Kraigher pri odločanju »*sprejemal zahteve in mnenja M. Mačka, ki je še veliko let ohranil svojo moč in vpliv na kadrovske izbire, zlasti v varnostnih organih*«.[22] Roter v *Pravem obrazu* ne odkrije niti priimka gostilničarja in partizana Tineta, ki je junija 1945 sodeloval pri umorih na Rogu in ki mu je že sredi šestdesetih let – in ne šele 1984 – na Silvestrov večer pripovedoval o umorih na Rogu. In čeprav o morilcih piše, »*da so dejansko opravljali [...] moralno in človeško nedopustno delo*«, taktično izjemno spretno naprti delno sokrivdo tudi strani žrtev, saj navaja, da je večina morilcev to delala, ker »*so med vojno doživeli veliko hudobije in smrti svojcev ali prijateljev in je iz njih kar puhtela hladnokrvna maščevalnost*«. Umorjeni pa so bili seveda »*slovenski kolaboranti*«.[23]

Svojo vlogo pri Udbi Roter predstavlja kot neprostovoljno: »*Poklicno delo v varnostni službi, v Udbi, je bilo zame najbolj protislovno, mračno, negotovo in moralno odgovorno. Bil sem*

20 Roter, *Padle maske*, str. 157.

21 Več o tem: Igor Omerza, *Edvard Kocbek. Osebni dosje št. 584*, Karantanija, Ljubljana 2010.

22 Roter, *Padle maske*, str. 163.

23 Roter, *Pravi obraz*, str. 85, 86.

dejansko vpoklican. Nihče ni spraševal, ali to želim ali ne. Tudi pravih predstav nisem imel, kaj bom delal, še najmanj, da bo to delo moralno najbolj delikatno in ves čas balet na konici kmečke kose, dobro sklepane. Dolgo sem se boril sam s sabo, imel neprespane noči, ko sem od blizu spremljal početja, ki jih od ljudi nisem pričakoval.«[24] Kar je veljalo za nacionalsocialistični režim, je veljalo tudi za komunističnega. Marsikoga so prisilili, da je sodeloval s tajno policijo, uslužbenec gestapa ali Udbe pa si postal, če si bil njihov. Poleg tega pa bi v primeru, da je svoje delo opravljal neprostovoljno, sedaj, ko je svoboda govora in mišljenja, kar tudi sam poudarja, pričakovali opis tega, kar se je dogajalo in kar mu je povzročalo, kot navaja, neprespane noči.

Do sprejetja Kazenskega zakonika leta 1951 je Ozna/Udba opravljala trojno nalogo, in sicer obveščevalno, vlogo tajne policije in kazenske preiskave. Razvila je postopek, katerega cilj je bilo obtoženčevo priznanje. Da je dosegla priznanje domnevne krivde, je uporabila različna represivna sredstva: samico, temnico, nočna zasliševanja, lakoto, katastrofalne higienske razmere itn. Tožilstvo je dobilo vpogled v gradivo šele, ko je Udba končala preiskavo in poslala predlog o postavitvi pred obtožbo. Pred tem je izvedla selekcijo gradiva in izločila vse, kar bi lahko razbremenilo obtoženca, če je bilo treba, pa je tudi skonstruirala lažne obtožbe. Tak primer je Alojzij Vrhnjak, župnik v Ribnici na Pohorju, ki je za posledicami surovega ravnanja z njim v zaporu marca 1950 umrl. Skušali so ga namreč prisiliti, da bi priznal spolne odnose s škofom Maksimilijanom Držečnikom.[25] Domnevamo lahko, da je prav

24 Prav tam, str. 97.

25 Tamara Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, Družina: Ljubljana 2005, str. 529–532. Vrhnjak ni bil edini tak primer. Tudi Janeza Černogo, župnijskega upravitelja na Vidmu ob Savi, je Udba hotela uporabiti pri obtoževanju škofa Držečnika nemoralnosti. Odločno je odklonil. Naenkrat se je našel nekdo, ki ga je svaril, da ima izbiro med begom čez mejo in zaporom. Za primer, da se odloči za beg, se mu je ponudil

ta primer Roter imel v mislih, ko piše o častniku iz Maribora, ki je sistematično namakal duhovnika z glavo v Dravo, da bi izsilil njegovo priznanje.[26] Sicer vemo, da so z Vrhnjakom slabo ravnali, saj na osebnem popisu, ki so ga sestavili 4. aprila 1949, ko ga je Udba Maribor pripeljala v normalne zapore, pod rubriko Zdravstveno stanje ob prihodu piše »živčno bolan«,[27] novo pa je to o namakanju v Dravi. Nasilnežu Udbe se ni zgodilo nič, seveda tudi ni bil edini, ki se je proti duhovniku pregrešil, bil pa je zaradi tega premeščen, vsaj tako navaja Roter. Vprašanje je seveda, ali ni bil premeščen zato, ker je to izvedel škof, ki se je zaradi tega pritožil. Vsekakor je Roter ime tako duhovnika kot tudi nasilneža zamolčal in tudi o okoliščinah ni napisal ničesar konkretnega.

Po letu 1951 se je preiskava prenesla v pristojnost sodišč, vendar se partija ni odrekla vplivu na sodstvo. Sodnik je poleg strokovnih kvalifikacij moral biti »*vdan ljudstvu in stvari socializma*«.[28] Z raznih seznamov in iz tabel v Arhivu Republike Slovenije je razvidno, da se je na zatožnih klopeh znašlo nesorazmerno veliko duhovnikov. Od 429 duhovnikov, ki so bili na zatožni klopi v obdobju med koncem vojne in letom 1961, je bilo po do zdaj znanih podatkih 439 kaznovanih z zaporno kaznijo in 73 denarno kaznovanih.

Prav v tem obdobju hude represije je bil Zdenko Roter na referatu za kler. Zasledovali so duhovnike, iz vseh okrajev so redno vsaj vsakih štirinajst dni pošiljali poročila centralni Udbi v Ljubljano o posameznih duhovnikih, redovnikih in vidnih vernikih, o tem, kdo pošilja svoje otroke k verouku, o pridigah

za spremljevalca. To je bilo po vsej verjetnosti inscenirano. Ubit je bil verjetno 24. 6. 1949 ob jugoslovansko-avstrijski meji.

26 Roter, *Pravi obraz*, str. 87.

27 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 530.

28 Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje. Slovensko pravosodje po letu 1945*, Nova revija: Ljubljana 1998, str. 29, 46–55.

v cerkvah itn. Strokovni elaborat oz. priročnik »*Sodelavci (zaupniki) iz duhovniških vrst*«,[29] ki je nedatiran, vendar iz besedila sledi, da je nastal v obdobju, ko sta bila na čelu škofij Anton Vovk in dr. Maksimilijan Držečnik, Arhivu Republike Slovenije pa je bil predan šele leta 2013, opisuje metode pridobivanja sodelavcev v cerkvenih krogih. Elaborat priporoča subtilnejši pristop k pridobivanju sodelavcev v duhovniških vrstah, kot je bil običajen v prvih letih takoj po vojni. Je bil avtor tega elaborata Roter?

Težko sledimo Roterju, ko piše o sebi, da ni bil »*med izbranimi*« in da je delo »*opravljal tako, da je poskušal biti ves čas in vsak hip spodoben, nežaljiv in neponižujoč v komunikacijah*«.[30] Seveda nasilje ne pomeni samo, da se nekdo nad sočlovekom fizično izživlja, nasilje se lahko izvaja tudi psihično. Spomnimo se Roterjevega obiska pri hudo opečenem škofu Vovku v bolnišnici po zažigu v Novem mestu (20. 1. 1952). Volk je v svojih spominih zabeležil: »Že prvi teden je prišla k meni dvakrat OZNA in sicer Zdenko Roter, menda podpolkovnik. Mučil me je z vprašanji *[...]. Zahteval je že prvič OZNAR suknjo ožgano, kolar in kovček, oziroma prevleko kovčka, da dožene analiza, s čim je bilo to oblito. Od zahteve ni odnehal. Ko mu na škofiji tega niso hoteli izročiti, me je mučil v istem tednu še enkrat in moral sem dati pismeni nalog, naj te predmete za preiskavo izročijo. Izročili so jih, a vedel sem naprej, da jih nazaj ne bo. Marca sem jih pismeno terjal od Zdenka. Prišel je 10. marca sam k meni na škofijo in mi je rekel: ‚Predmetov ne morete dobiti nazaj, ker so bili dani v tako ostro analizo, da so enostavno razpadli!'*«[31]

Avtor zatrjuje, da je iz službe odšel, »*ko je to bilo mogoče na neboleč način*«. Nadalje piše, »*da so bila leta dela v varnostni*

29 Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, SDV, t. e. 3138.

30 Roter, *Pravi obraz*, str. 87.

31 *V spomin in opomin*, ur. Blaž Otrin, Družina, Ljubljana 2003, str. 225.

službi zanj velika življenjska preizkušnja, ki jo je preživel spodobno, in ki so mu dala tudi velika moralna spoznanja«[32]. Če mu že težko sledimo, da ni bil med izbranimi, mu še manj, da se je popolnoma poslovil od Udbe in ji ni služil še naprej na drugačen način. Tajne policije v totalitarnih državah ni mogoče kar tako zapustiti. Iz dokumentov v Arhivu Republike Slovenije je razvidno, da so Roterju še kot profesorju pošiljali v vednost elaborate o kleru, kar je za nekoga, ki je zapustil Udbo, nekoliko nenavadno. Ne smemo pozabiti, da so bile v elaboratih zbrane informacije produkt številnih kršitev človekovih pravic. Udba je ljudi zasledovala, jih zasliševala, poniževala, njim in njihovim bližnjim grozila, jih pošiljala v zapore, vodila kazenske preiskave, prirejala in potvarjala dokaze, nastavljala mikrofone, tajno prebirala pošto itn. Roter je bil dejansko kot profesor neke vrste siva eminenca v ozadju in zelo blizu, kot tudi sam potrjuje v omenjenih knjigah, zadnjemu partijskemu šefu Milanu Kučanu – in to še po osamosvojitvi, ko so celo kreirali predsednika republike.[33]

Roter piše, da je »*po njegovem vedenju Kučan prvi slovenski vodilni politik, ki je jasno postavil razdaljo med SDV in politično elito in se odpovedal pravici, da bi mu obveščevalna služba služila pri izvajanju politike. To je bil tudi glavni vzrok, da je SDV ostal na strani slovenske demokratične uradne in delno tudi opozicijske politike*«. Udba in Tomaž Ertl, nekdanji republiški sekretar za notranje zadeve in zadnji šef tajne politične policije, ki je bil odgovoren za sistematične kršitve človekovih pravic, naj bi »*trdno stala na konceptu osamosvajanja*«.[34] Sicer je bilo veliko arhivskega gradiva uničenega, po previdni oceni najmanj 80 odstotkov, velik del prav v obdobju osamosvajanja,

32 Roter, *Pravi obraz*, str. 87.

33 Roter, *Padle maske*, str. 656.

34 Roter, *Pravi obraz*, str. 95.

ostalo pa je vendar dovolj, da je mogoče vse te trditve ovreči. Milan Kučan je bil na seznamu posvečenih, ki so dobivali v vednost tajne dokumente Udbe. Seveda pa bi bilo treba osvetliti tudi njegovo vlogo ob in po osamosvojitvi, pa tudi to, kar je ostalo od SDV.

Pravi obraz Zdenka Roterja ostane zakrit tudi po najnovejši avtobiografiji. Povzamemo lahko oceno zgodovinarja Vaska Simonitija, da Roter piše »*na način, kot da nam ‚iskreno' odkriva nekaj povsem novega, čeprav dejansko ni povedal ničesar, kar ne bi bilo že povedano in zapisano drugje. Seveda ne pozabi povedati, da on s tem ni imel nič, da ni bil nikjer zraven in da ni nič vedel in nič videl. Vse so mu kasneje povedali drugi – njegovi nekdanji sodelavci. On skratka ni bil nikoli zraven pri hudih stvareh, nikoli ni naredil nič hudega, pravzaprav sploh ne izvemo, kaj je točno delal ne kot udbovski zasledovalec, ne kot udbovski zasliševalec in ne kot udbovski naredbodajalec, ki je napredoval vse do šefa ljubljanske Udbe. Zdenko Roter se hoče prikazati kot dober udbovec*«.[35]

Tamara Griesser Pečar

35 Vasko Simoniti v Demokraciji, 16. 2. 2018.